

INTRODUKTIE VAN WAGENMOLEN IN 1533

door Ad Otten

Het was op vrijdag voor Pinksteren in het jaar 1533 dat ten overstaan van Gemertse schepenen een, naar inhoud, nogal ongebruikelijk officieel 'stuk' werd opgesteld. Het betrof een getuigenis van de succesvolle demonstratie van een naar het schijnt technische nieuwigheid (1).

Zekere Jacop Herbertszoon van Helmont, was een 'weddinche' aangegaan met een aantal niet nader genoemde personen alsdat hij "hebben en setten soude een coerenmoelen (= korenmoelen) op eenen wagen, daer men mede soude connen maelen, sonder rutselen ofte rat, ende sonder wynt ofte water, op eenen dach tussen twee sonnenschijn, een mudde roggen ofte haers coers".

Uit het geciteerde kan men weinig anders begrijpen dan dat Jacop Herberts een handmolen introduceert met een hier ter plaatse ongekend hoge produktiecapaciteit. En men kan met een gerust hart aannemen dat datgene wat in de Kommanderije Gemert op dit gebied niet bekend was, ook tot ver daarbuiten als een noviteit moet hebben gegolden.

Wanneer men bedenkt dat de gemeentelijke molen "de Bijenkorf" bij windkracht 4 - naar zeggen van molenaar Piet Gerrits - ongeveer een uur moet malen over een mud rogge, dan lijkt een mud per dag op een handmolen al aardig wat. Een mud rogge in de tijd van Jacop Herberts van Helmont bedroeg echter meer dan het drievoudige van het tegenwoordige mud (100 liter). Zo is in de 16de eeuw te Helmond en 's-Hertogenbosch de inhoud van een mud respectievelijk 312,06 en 301 liter (2). Gemert volgde indertijd doorgaans de Bossche maten. En ook al is er tot in het begin van de 17de eeuw in de Gemertse schepenprotokollen nog wel eens sprake van 'een Gemerts mudde' of 'een mudde naar de mate van Gemert', dan toch kan met "een mudde roggen ofte haerts coerts" moeilijk iets anders bedoeld zijn dan 'een inhoudsmaat van 300 liter of daaromtrent'.

Dat was ons om 15 Jaer herberts of val selmet
 en giff of dan een gikere widdinghe en somtijde walle
 ploeying als dat die vst Jaer giben en siet
 bond een roer moekin op een wagen sprennen
 mud sone dinnalij onder ruffelen of
 zat en sone vnut ofe wate op een dach tuffen
 elien sone sijn een mudde roggen ofe harte roer
 die ist dat een sijn vst of sijn gelde en dach
 by en een of sijn gelde en of sijn en of sijn gelde
 een hieken dach tuffen en of en of waf waken toe
 dat dat mudde roggen dinnalij was en noch goe
 veel meer als dat noch open sijn dach waf
 die waf tye amerschat datme noch waf een mald
 roggen mit sone dinnalij sone giben die noch
 giben een sijn vst of sijn dat ofe sijn wagen
 sone into kerkonien dach dinnalij gibe sijn
 sijn roggen dach en sijn sijn dach en
 weder of giben sijn tuffen mechtich ofe batten
 en mit wafte wagen moekin en kerkonien mud
 waf sone giben moekin wagen een hieken
 tuffen die dach dach kerkonien kerkonien
 wafte roggen een sijn vst sijn dach en gelde
 dach in een dach dach dach dach dach dach dach

Jacop Herberts kon in 1533 op zijn 'wagenmolen' nog een aan-
 merkkelijk hogere meelproduktie leveren dan die 300 liter per
 dag, zo leert ons de schepenakte. Allereerst leggen Gemertse
 schepenen daarin getuigenis af van het feit dat zij "gesien
 hebben ende daerbij ende aengeseten hebben, (...) eenen heelen
 dach lanck ter tijt en ter wilen toe dat dat mudde roggen ge-
 maelen was". Vervolgens verklaren ze dan dat op dezelfde dag
 nog zoveel tijd over was dat nog wel een "malder" (d.i. een
 half mud) rogge gemalen had kunnen worden (3).

Wanneer we nu nog eens de produktiecapaciteit van Jacops wa-
 genmolen vergelijken met de bij iedereen in Gemert bekende
 Bijenkorf, dan zien we molenaar Gerrits, bij windkracht 4 en
 - het moet gezegd - een uiterst trage windmolen, tóch zo'n
 uur of 5 aan het werk om Jacops dagproduktie van toen te ha-
 len.....(4).

Over techniek, grootte der molenstenen e.d. wordt niet geschreven. Wel wordt gewag gemaakt van het feit dat zich op de wagenmolen ook een bakoven bevond waarin de schepenen "hebben zien schieten roggendeech ende kermyckendeech, ende weder uut hebben zien trecken neytuerlicken gebaeecken".

Met 'kermyckendeech' is tarwedeeg bedoeld (5). En wanneer we aannemen dat het tarwemeel ook op de wagenmolen zou zijn gemalen dan wordt daarmee ook iets gezegd over de kwaliteit van het malen. Het malen van tarwe geldt immers als veel bewerkelijker dan rogge. Het tarwebrood stond niet voor niets eeuwenlang bekend als het "heren- of hofbrood" en "het schoenbrood (= mooi brood), dat die edele luden eten" (6).

Een aanbeveling van de wagenmolen schuilt in ieder geval in het in de akte gestelde "met welken wagenmoelen ende backoeven men wel soude hebben mogen volgen eenen heerre (= leger) treckende".

En wanneer men vervolgens in een Gemerts testament van 12 november 1602 leest van "een malder rogge gekomen van de molen van 't legersvolck" dan gaan de gedachten onwillekeurig weer naar Jacop Herbertsz van Helmont en zijn wagenmolen (7).

Zou Jacop, met de aanbeveling van de Gemertse schepenbank op zak, zaken hebben kunnen doen?

NOTEN:

- (1) Rijksarchief 's-Bosch - Rechterlijk Archief Gemert R103 (ongepagineerd) akte d.d. "vrijdags voor Pinksteren anno 1533".
- (2) Vgl. J.M. Verhoeff, De oude Nederlandse maten en gewichten, A'dam, 1983. voor maten te Helmond, Eindhoven en Den Bosch zie pgs. 21, 35 en 37. Tevergeefs zoekt men in dit werk naar Gemertse maten (n.b. Gemert werd niet 'gecontroleerd' door Alva, en ook niet door de Staten-Generaal).
- (3) RA 's-Bosch - Gemert R112 f.146 (malder is een half mud). Vgl. ook J. M. Verhoeff (maten van 's-Bosch).
- (4) De molenaar van de Bijenkorf in de Deel heeft in Gemert tientallen jaren bekend gestaan als 'de luie mulder', maar dat zat hem eerder in de molen dan in de mulder. Ter vergelijking moge nog dienen dat molenaar van Roy van de Oudestraat me vertelde dat op de stenen bergmolen "De Volksvriend" van een 200 tot wel een 7 à 800 kilo per uur gemalen kon worden. De capaciteit van "De Volksvriend" is ook groter dan die van De Bijenkorf. Maar ook Jan Scheirs, vrijwillig molenaar te Hilvarenbeek, verklaarde me dat bij redelijke wind een windmolen toch enkele honderden kilo's roggemeel per uur moet kunnen leveren.
- (5) Verdam, Middelnederlands Woordenboek: credemicke, cre-, cramicke, znw. vr. fijn tarwebrood, wittebrood.
- (6) Vgl. Prof. Dr. L. Burema in: 58 Miljoen Nederlanders en hun voedsel.
- (7) RA 's-Bosch - Gemert R112 f. 66v-67 (testament d.d. 12-11-1602).